

IL-LOGHBA TAX-XIXU F'MALTA

Steve Borg

Hafna mil-loghob li jintlaghab fil-Gżejjer Maltin jaf l-origini tiegħu għal żmien il-Kavallieri. Nghidu ahna, għalkemm il-loghba tal-boċċi tagħna għandha r-regoli tagħha, nafu li tixbah lill-*boule* li jilagħbu għewwa Provenza fi Franza. Loghba li tidher li dahlet fi żmien l-Ingliżi hija x-xixu. Ahna nafu li l-*cricket* bħala sport huwa popolari hafna f'xi eks-kolonji tal-Imperu Brittaniku, bhall-Indja, l-Afrika t'Isfel, l-Awstralja u l-Gżejjer tal-Karibew u naturalment fir-Renju Unit. Għalkemm bdiet tintlaghab f'pajjiżna aktar minn mitt sena ilu, baqgħet popolari bejn l-Ingliżi li kienu jservu mas-servizzi. Tant li Malta saret membru fl-*International Cricket Council* fl-1998. Il-popolin minflok addatta l-loghba tax-xixu.

Jiena tkellimt ma' għadd ta' nies minn diversi postijiet biex niddokumenta xi varjanti tagħha, qabel ma jkun tard wisq, aktar u aktar issa li Malta nbriet u f'it huma dawk it-tfal li tara jilagħbu barra bhal dari.

Ċensu Zahra, Tal-Griega mill-Belt Valletta trabba id-Due Balli, hdejn il-Fossa. "Nananti, Lela Zahra, kienet Maltija ta' Korfu. Kienet taf titkellem bil-Malti, bil-Ingliż u bil-Grieg. Kellha l-*Bing Crosby Bar* id-Due Balli stess. Dan kien magħruf għall-iswed li kien ikanta hemm. Ma kien hadd hlief zijuwi Nenu Tal-Griega, li kien jinżebagh u jitle' fuq il-palk tal-hanut waqt li n-nannu Pietru Pawl idoqq il-mużika ta' *Al Johnson* fuq il-pjanu *Wurlitzer*."

"Ix-xixu kienet loghba li naghmlu għaliha hafna, għaliex trid tiċċaqlaq, mhux tibqa' wieqaf. Insibu xi kaxxa tal-merkanzija u naqilgħu maxxella, injama li jużawha wkoll il-kuntratturi meta jkunu se jagħtu l-konkos. Taqbad ix-xixu u tmiddu mal-art. Siehbi Ċensu Ta' Ġanna kien jaf imidd idejha sabiex jahdem ix-xixu u l-paletta. Ahna lilu konna nghidu sabiex jagħmlilna sett. Ommu kellha hanut tar-ravjul u tat-tè il-Belt. Dejjem bin-nies. Kien hemm min minflok paletta kien juża zokk ta' sigra, iżda paletta ahjar għaliex għandha wiċċha ċatt. Bil-paletta trid toqros ix-xixu li jkun mindud mal-art sabiex dan jogħla u hekk kif ikun maqtugh tagħtih daqqa b'kemm għandek saħħa bin-naħa ċ-ċatta tal-paletta, halli tbiegħdu kemm jista' jkun 'l bogħod mis-sinjal. Dan is-sinjal inkunu għamilnieh b'biċċa għebli mal-art u kull min ikun se jilgħab ix-xixu jrid jilgħab minn mal-istess sinjal. Ix-xixu jista' jahbatlek mal-hajt u jerga' lura u jweggħek. Hekk kif toqtu trid tara fejn ikun mar, taqbad il-paletta u tibda tghodd b'tulha mis-sinjal sa fejn ikun strah ix-xixu. U tghid:

"Għandi erbghin qies."

Qatt ma jkun aktar minn xixu wiehed li qed jilgħab. Hekk kif jingabar ix-xixu, min imissu jmur mas-sinjal halli joqros ix-xixu u jagħti d-daqqa hu. Min iwasslu l-aktar jirbah. Tispiċċa l-loghba u sid ix-xixu jiġbru u u jiġbor il-paletta u jzommhom miegħu għal loghba oħra. Kulhadd kellu xixu d-dar.

Toni Vella, l-Burqax minn Haż-Żabbar jgħidli li "x-xixu loghba ta' triq kennija. Konna nilagħbuha fis-Snin Hamsin. Fit-triq tagħna f'Haż-Żabbar kien hemm mastrudaxxa, Ċikku l-Pizatur, li konna mmorru għandu nghidulu "Għandek biċċa njama għax-xixu?" U jagħtina biċċa njama tal-fagu jew tal-ahmar. Din trid tkun twila ma' xi erba' pulzieri. Xogħolna kien li nittundjawha b'raspa, u nixkatlawha halli nillixjaw il-għnub. Dan naghmluh halli x-xixu ikun jista' jinqaras mill-paletta, kif ukoll meta twaddbu mhux biss itir

ahjar iżda ma ddahħax xi skalda f'idejk. Injam tal-abjad ma kienx tajjeb għaliex dak malajr jispiċċa bid-daqqiet."

Joe Attard Tabone mix-Xagħra, qatt ma sema' b'min lagħab din il-loghba f'Għawdex.

Mill-banda l-oħra, Mario Gauci mill-Belt Valletta jiftakar "meta fil-Lioċo tal-Hamrun bejn l-1970-75 ix-xixu kienet tintlagħab kull filgħodu fit-triq qabel ma nidhlu l-iskola. It-tfal kienu minn Malta kollha."

Lino Sultana minn Wied il-Għajn jaf regolamenti differenti għax-xixu. "Qabel ma tibda l-loghba nkunu diġa ftehmna b'kemm il-qies wiehed jirbah u jagħlaq il-loghba. Meta toqot ix-xixu u tara fejn ikun wasal xi hadd jistaqsik: "Kemm se tiehu?" Ikun qed jistaqsik kemm tahseb li għandek tul. Jekk titħanzer u tghidlu aktar milli jirrizulta li jkun meta jitkejjel, ma tihux qisien, u jekk tghidlu inqas, bħal nghidu ahna sebgha u tletin, meta fil-fatt tkun wasalt ix-xixu erbghin qies, hemmhekk tiehu kemm tkun iddikjarajt, u allura tiffel tieta u tiehu l-oħrajn (37). Xi drabi jirbah min ikun jaf ikejjel sewwa fuq għajnejh għaliex jiehu l-qisien li jkun tefa'."

Kif jiftakar il-loghba Fredu Pulis Ta' Pulis minn Wied il-Għajn ukoll hija b'varjant ieħor. "Ix-xixu tintlagħab bil-pari, min jattakka u min jiddefendi. Wiehed minn dawk li jattakkaw ikollu l-galetta li tkun għamla ta' kaxxa mħażza mal-hajt. Ta' kontrik ikollhom ix-xixu. Wiehed minnhom jifgħu b'idu minn bogħod ta' xi għoxrin pied sabiex jolqot il-galetta tiegħek, qisha l-lasta li int qiegħed thares". "Int, li jkollok il-paletta, trid toqrot ix-xixu li jkun għej lejn il-galetta u tbiegħdu kemm tista' bid-daqqa li tagħtih. Jekk ix-xixu jiġi milqugh minn ta' kontrik mingħajr ma dan qabel ikun miss mal-art, mela hemm tinqala' 'barra. Jekk ix-xixu jistrieħ mal-art, jiġi jilgħab tal-paletta li jkollu d-dritt li joqrosu tliet darbiet, dejjem ibiegħdu kemm jista' mill-galetta. "Irid joqgħod attent, għaliex meta jkun qaras ix-xixu sabiex jagħtih daqqa bil-paletta, ta'

kontrih ghandhom id-dritt li jkunu hdejh, u faċilment jilqghu x-xixu li jkun għadu kif inqaras qabel ma dan qala' daqqa ta' paletta jew jaqa' mal-art. Wara t-tielet daqqa nfila, tal-paletta jrid jiddikjara kemm il-qies se jiehu. Jitlob aktar u ma jiehu xejn. Fil-bidu tal-logħba jkunu ftehm u b'kemm il-qies tagħlaq il-logħba. Jekk ma jkollux biżżejjed qisien, ikun imisshom shabu li jagħtu bil-paletta.

"Dawn jtilfu jekk ikunu kollha nqalghu għaliex jw kellhom ix-xixu li jkunu tajru bil-paletta li ġie milqugh, jew inkella l-bejta tagħhom intlaqtet mix-xixu mitfugh minn ta' kontrihom, qabel ma lehqu għalqu l-qisien miftiehma."

Lil Ċensu Zahra tal-Griega, Toni Vella tal-Burqax u Lino Sultana, ilkoll kellimthom fl-1 ta' Diċembru 2005; lil Joe Attard Tabone u Mario Gauci kellimthom fit-3 ta' Diċembru 2005 u lil Fredu Pulis fis-7 ta' Diċembru 2005.

Logħob iehor tradizzjonali ġewwa Wied il-Għajn

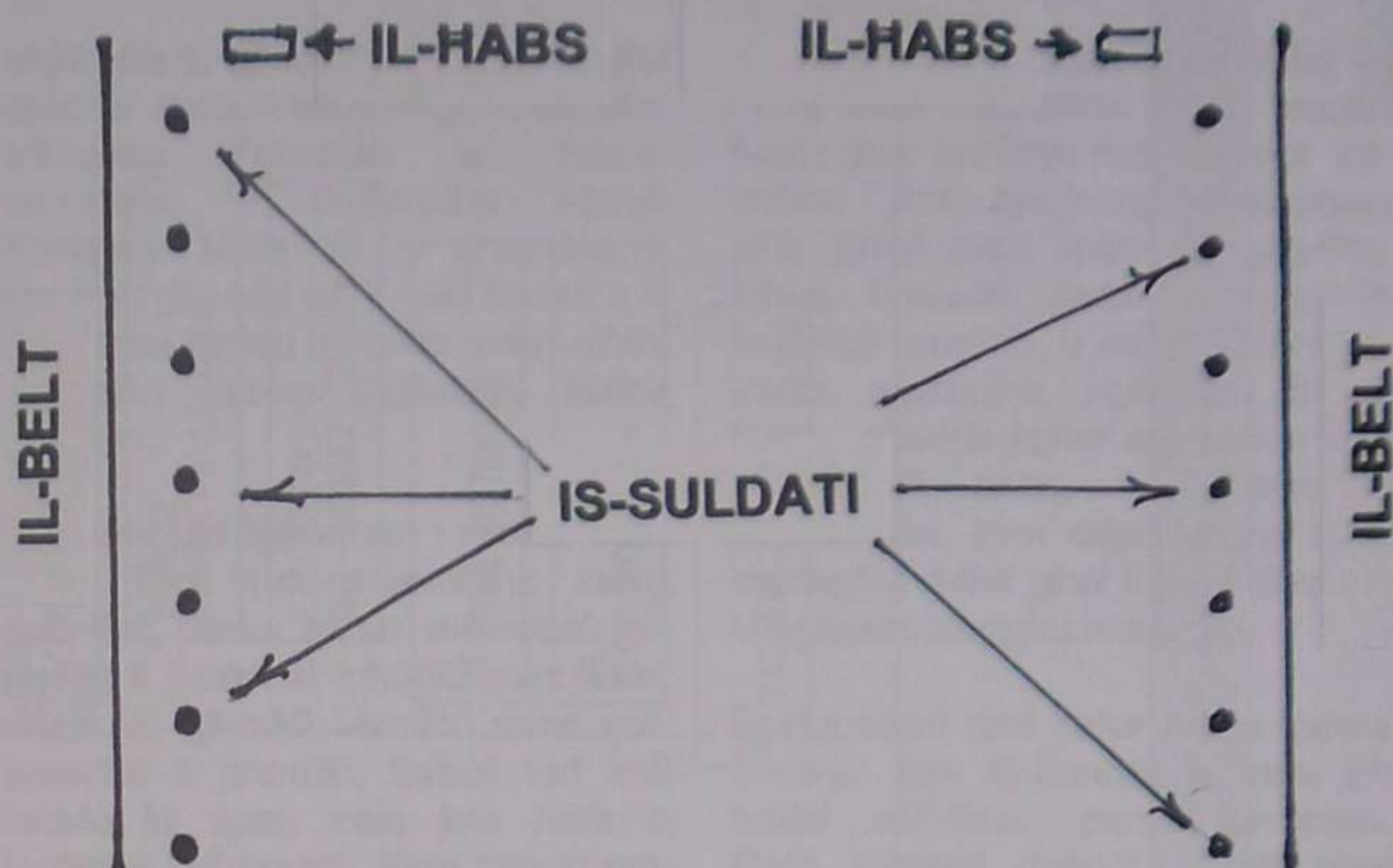
Tkellimt ma' **Salvu Debono** minn Wied il-Għajn fit-19 ta' Novembru u fl-1 u s-7 u 9 ta' Diċembru 2005.

"Fi tfuliti, fis-Snin Famsin tghidx kemm konna nilagħbu logħob barra. Fit-triq, fl-ghelieqi, kullimkien għandna minn fejn nagħzlu. Tal-Kawbojs u l-Indjani, Malta Tagħna, Noli, il-qliba, Gwerra Franciża, Ġejja l-Mewt Għalik, iċ-ċirku, il-boċċi, ix-xixu jew noħroġu bil-wadab għall-kaċċa tal-gremxul. Li trid."

Xi hadd jgħid:

"Nagħmlu Gwerra Franciża?"

Kif tintgħab il-Gwerra Franciża? Ningabru qaqqoċċa. L-aktar li konna

nfittxu kienet xi għalqa mbattma lejn iż-Żonqor, inkella il-ftuh ta' qrib il-knisja. Qabel tibda l-logħba, tnejn minnha jaqtgħu t-tokk biex jagħzlu l-hekk imsejja "suldati" tat-tim tagħhom. Ġieli anki konna tmienja fuq kull naħa. Nagħmlu żewġ sinjali mal-art, wiehed għal kull tim, imbiegħda aktar minn xi tletin pied, jew daqs bogħod ta' tefgħa ta' ġebbla, u wara s-sinjali nsejjhulu "il-belt". Jekk tkun triq nagħmluh minn haġt sa haġt. Kemm kienu jgħaddu karozzi? Xejn.

Mela kull tim għandu l-belt tiegħu, li hi mghassa mis-sinjali li hemm mal-art. Dan is-sinjali konna nagħmluh bil-ġibs jew b'xi biċċa ġebbla miġbura minn hdejna. Kulhadd jiehu postu wara s-sinjali sabiex tibda l-logħba. Johroġ wiehed, bħala lixka, sabiex iħajjar xi hadd mill-għadu biex johroġ għalih. Min johroġ l-aħħar jista' jaqbad lil kull min hareġ qablu. Allura dan ifisser li min ikun diġa' hareġ wara s-sinjali u ġie bejn l-ibliet, ma jistax jaqbad lil min hareġ warajh.

Biex taqbad suldat kull ma trid tagħmel huwa li tmissu. Dak li tmiss isir prigionier u jkollu jmur fil-habs tiegħek. Għaliex fil-bidu tal-logħba, minbarra l-belt, kull tim ikollu l-habs tiegħu li fih iqiegħed lill-prigionieri tat-tim ta' kontrih. Il-habsijiet kienu jkunu fil-ġenb, opposti ta' xulxin u bejn iż-żewġ ibliet, aktar qrib il-belt ta' min huwa l-habs. Il-prigionieri jridu jistennew lil shabhom sabiex

jehilsuhom. Dan jagħmluh billi johroġu mill-belt u jmorru jgħru lejn il-habs tal-għadu u jmissu lill-prigionieri shabhom.

Mhux daqshekk hafif għaliex ikun hemm is-suldati ta' kontrik qed jistennew toħroġ mill-belt tiegħek u tista' tispicċa prigionier int. Jekk tkun hriġ mill-belt u ma tkunx tista' taqbad xi tali li hareġ warajk, ikollok terġa tidhol fil-belt tiegħek sabiex terġa tibda mill-ġdid. Tista' toħroġ u tidhol fil-belt tiegħek kemm il-darba trid. Il-logħba tintrebaħ meta xi hadd jidhol fil-belt, wara s-sinjali tal-għadu u b'hekk tintemm. Mhux daqshekk hafifa għaliex kull min ikun qiegħed jilgħab, minbarra li jattakka, ikun qed jgħasses lill-belt tiegħu. Ma tgħaddix logħba li ma jixkanax xi hadd u jinstelah biż-żrar. Kien hemm logħbiet li hadu nofs siegħa. Ikun hemm nuqqas ta' qbil dwar jekk wiehed intmissx jew le, jew jekk l-iehor rifsx is-sinjali tal-belt. Din hija logħba fejn il-heffa tiswa aktar mis-saħħa. S'intendi, din ma tapplikax għal meta niġu fl-idejn.

Il-logħba **Malta Tagħna** konna nilagħbuha mhux biss fl-art imma fil-baħar. Insibu blata naqra maqtugħa mill-art u naqtgħu t-tokk għal min se jkun fuqha l-ewwel. Tkun m'għola dawk l-erba' filati. Wiehed biss ikun fuqha filwaqt li l-bqija jridu jtilgħu għalih, wiehed wara l-iehor u mhux kulhadd f'daqqa. Mela jekk wiehed qiegħed iħarisha, jitle' wiehed

ghalih. irk) jimbuttah ghal isfel u jkun wahdu fuq il-biata. Waqt li tnejn ikunu qed jissieftu, l-ohrajn indu jistennew li xi hadd jaqa¹ ghal isfel halli min imissu jibda jissieft ma' min ikun fuq iFblata. Din loghba skabru a u fiha tista' twe a'. Darba jien kont tlift lil wiehed minn sensih. Fil-bahar tintiaghab ukoll. Ahna konna nilaghu fuq ha'fa n-naha ta - onqor. Kif taf sew, ha'fa hija blata fil-bahar li tkun flit taht il-wi , tant li meta t-bahar ikun fieragh, din tixref rasha u ti i tidher.

Il-wad ab

Imma loghba li nhobbu wisq kienet il-ka a biFwadab. Il-qatgha ta' tfal li trabbejt maghom jien, kollha kellna l-wadab, li kien qisu parti mill-kit li jrid ikollok biex tkun normali. Kulhadd jaghtih l-istil personali, min bil-maqbad twil u min qasir. Immorru nfitxu xi st ra tal- arrub, naqtghu fergħa b'sega inkella b'idejna u nirran awħa d-dar. Importanti li l-fergha jkollha ghaksa u tiftah fghamla ta' Y. Inne hu l-weraq, inqaxru Fqoxra btl-mus u nillixxaw xi ingroppi fil-maqbad b' xi bi a lima jew karta tal-ixkatiar. Wara nhallu l-fergha tinxef. Aktar ma tinfex aktar tibbies u inqas timmolla. Ikollok b onn issib il-lasktu ta' tubu ta' tajer ta' karozza. Dan aqwa minn ta' rota ghaliex ikun ehxen, aktar b'sahthu u jdum aktar biex jispi a. Kont immur ghand mekkanik u nitolbu bi a li minna naqta' ew strixxi li se norbot maF wadab. Qed nghid strixxi ta' xi pied kull wahda, ghaliex wiehed ned iqis ukoll it-tul li bih kull strixxa riedet tintrabat. Ikollhom wisa' ta' xi tliet kwarti ta' pulzier jew fttt aktar. Int tkun dt à sibt Filsien tal- ilda ta' xi arbun mormi. Trid tkun ilda ratba ghaliex il- ebla jew x'se tispara bih, tinhakem hafna ahjar. L-ilsien kien l-

ahjar parti, ghalkemm ieli u ajna wi ta' arbun ukoll. Il- ilda tinqata' b'imqass fghamla ta' kaxxa tawwalija, u taghmilha l- nub ittundjati. Mela s'issa ghandna F fergħa fghamla ta¹ Y qed tinxef, u l- istrixxi tal-lasktu u l- ilda maqtughin. Wasalna sabiex ingħaqdu kollox flimkien.

L-ewwel trid tghaqqad Fistrixxi maF ilda. Din tkun ghamiltiha ew qasmiet, harira akbar milt-wisa' tal-lasktu li jkun irid jghaddi minnhom. Hekk kif tghaddi Flastiku minn oF qasmiet H ghamilt, torbot tarf kull lasktu bi spag irqiq jew harir u taghmel l-ghoqiedi. Kien hawm min kien ju a l-passa perla. Din bi - mien tispi a ddghajef il-lasktu bil-bid. Wara torbot iMasktu mal-wadab, bl-istess spag jew harir. Tinsiex li l- arir jaqta'. Ikollok wadab mhux biex tiddandan bih i da biex tu ah. Bih tista' twaddab xi ebla ghira distanza twila, anki mija u hamsin pied. Nu aw kollox biex nisparaw, mhux biss ebel: aghqiet, bo i, ball bearings, skorfini u, nrftakar lil siehbi jispara pum ta - eramika. Darba lqat tajra safra waqt li kienet ittir u baqghet sejra. U darb' ohra waddabt ghal kuda. Jintu a Faktar għall-ghasafar taFbejt u taFmaltemp, iz-zakak, imma l-aktar waqt iFka a għalf gremxul.

Fis-Sajf mien il-gremxul. U mmorru nfitxu l-gremxula, il-wi għa u x-xahmet, u jekk ti ina tajba anki xi serp. Il- urati wkoll jidhlu fil-mira. Hadd ma kien jehlisha. Kull ma ji aqlaq infaqqghu fuqu.Tarahom jilaghqu x-xemx ma' xi hajt tas-sejjieh jew xi bi a blata, nersqu kemm jista' jkun qrib u kif naraw li xammitna, naghtuha tir. LiF gremxula nsejhulha s-sultan, ghaliex hija ghandha Fisbah ilwien milFanimali

li jrtkaxkra. Il-pri a ni bruha u n ommuha o bott biex naraw min qabad Faktar. Jekk ma noqtluhix jew inferuha, li Men rari, ner g u noqogħdu għassa ghax fxi in se tohro . Naqbd u aktar gremxul ghaliex aktar abbondanti u aktar ikunu g all-miftu . Konna mmorru wkoll iFMagħluq ghaliex hemm

i ommu Fmazzarett minftabba li mimii ilma salmastra. Ikunu weqfin fFaija jew jistrieħu fuq is-simar taF bahar. Anki nn ma jħrabiintex jekk jixref rasu minn xi għadira. Mhux Fewwel; darba li Fpultzija hadulna Fwadab, u min jaf kemm IF darba spi ajna l-gha ssa. Imma konna għadna għar wisq. Jien ketli mat-tnax-il sena. U ghalkemm je odħielna, fcien diga' jkollna ohra merfugħa d-dar għal li jista' jinqala'. U Fghada ner g u noħor u.

Darba nkun qed indur hdejn kamra fir-raba' lejn i - onqor u nara bir battal milFilma, mimli terrapien. Qalb iF ebel deherli li rajt bħal dahar ta' fekruna. Pront qbadt iF wadab u fajjart tir u hadtha f nofsha. Meta rajt li ma t arkrx, ersaqt u harist lejha aktar mHFqrib u fdaqqa wahda ksahl Skoprejt li ma kienx hemm wahda i da hafna aktar. U ma tharkux. I da minflok fMeren dawn kienu hand grenades taF gwerra.

Mort ni ri Fghassa, sibt puitzija, ghidtl u b'koliox u empel x'imMen. Wara flit ni lu ew land rovers mimlija suidati Ingli i, dawru F post u warrbu n-nies. Xi hadd minnhom ni el fil-bir u nehha Friand grenades.

Tant konna nissugraw li nrftakar li jien u siehbi minn Wied iFGħajn ukoll konna d alna FBe lt apposta biFwadab. Hbejnihom fi h iemna u għattejnihom biF ersi. Moma hdejn l-Main Guard, fejn Men hemm is-suldati jagħmlu d-drill, qsamna lejn iFPalazz taFGvematur u dħalna hdejn Fostatwa taF gant. Konna sima nafu lt f dik iFbitha Men jidhol F istumell jorqod qalb is-si ar. Kien hemm qtajja" ta' mijiet. Harisna madwama u meta deħeriina li kollox sew, hri na Fwadab u bdejna nisparaw.

Illum inħares lura u jkMispja ini ta' dak li għamilt, allavolja naf li dak kollu kien bluħa tat-tfulija. Tahqar F animala huwa ha tn u issa li mort fxi riservi naturali, inħares lejn in-natura b'rispett u nahsibha mod iehor.

@ Steve Borg.